

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Соціологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)
за темою 9 – «Соціологія освіти»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
27.06.2024 № 22)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО
2. Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Предмет соціології освіти.
2. Система освіти та суспільство. Соціальні функції освіти.
3. Основні концептуальні підходи до аналізу освіти.
4. Світова криза освіти та її прояви в Україні. Шляхи вдосконалення системи освіти в Україні.

Рекомендована література:

Основна

1. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/28393/1/sociology_ablov.pdf
4. Пономаренко Т. Соціологія. Курс лекцій : навч. посіб. / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Сум. філ. Суми : ФОП Цьома С.П., 2024. 303 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21564>
5. Соціологія : підручник / М. П. Козирев. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 656 с. URL: <https://cutt.ly/UwjKf80D>
6. Соціологічні та політологічні студії : підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. професора А. С. Лобанової. К. : Каравела, 2018. 520 с. URL: <https://cutt.ly/MwjKfPzW>
7. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

Додаткова

1. Кононенко О. Ю. Актуальні проблеми сталого розвитку: навчально-методичний посібник. К. : ДП «Прінт сервіс», 2016. 109 с. URL: https://geo.knu.ua/old/images/doc_file/navch_lit/posibnik_Kononenko.pdf
2. Лебідь А. Є., Тимофеева Т. Концепція справедливого повстання: концептуалізація, легалізація та легітимація природного права. *Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції* : матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції (м. Суми, 18 червня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 122–126. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/88621/1/Lebid%20legitimation.pdf>
3. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. 344 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18268/1/Monokol_8.pdf

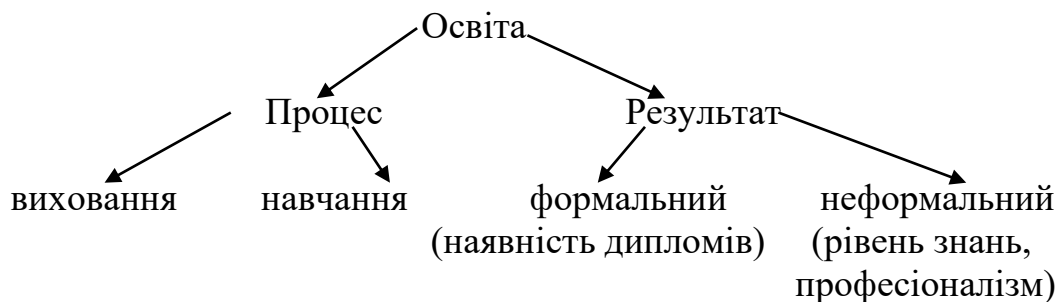
Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/>
2. Інститут демографії і соціальних досліджень імені В. М. Птухи НАН України. URL: <http://www.idss.org.ua>
3. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Соціологія. Соціальна робота. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/98>
4. Соціальні виміри суспільства (збірники наукових праць). URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/socialni-vimiri-suspilstva/>

Текст лекції

1. Предмет соціології освіти

Поняття «освіта» означає процес і результат засвоєння, систематизації знань, умінь і навичок.

Процес освіти (з точки зору соціолога) – це особливим чином ієрархізована, організована рольова діяльність, яка спирається на певні заклади і регулюється спеціальними нормами.

Соціологія освіти вивчає освітній механізм оволодіння людьми знаннями, накопиченими наукою і соціальною практикою, а також механізми передачі цих знань через соціальні інститути. У цьому розумінні соціологія освіти тісно пов'язана з педагогікою (загальною, спеціальною, соціальною), яка вивчає специфіку освітнього процесу. Однак, соціологія освіти має свій власний предмет. Вона вивчає взаємозв'язок системи освіти з іншими соціальними системами суспільства, його соціальними інститутами, вплив освіти на вдосконалення соціальної структури й розвиток суспільних відносин, на ефективність трудової діяльності.

Предмет соціології освіти – система освіти як соціальний інститут, його взаємодія з іншими соціальними інститутами і суспільством взагалі, а також соціокультурні процеси всередині освіти.

Предметом соціології освіти також є процес інтелектуальної соціалізації особистості з врахуванням конкретних умов.

Найбільш цікаві теми для соціологів у сфері освіти:

- 1) Як змінити соціальні ролі в залежності від рівня освіти?
- 2) Чи є освіта фактором вирівнювання життєвих шансів?

Основи західної соціології освіти були закладені *Е. Дюркгеймом* і *М. Вебером*. Вони досліджували соціальні функції освіти, зв'язок системи

освіти з економічними й політичними процесами. Навчальні заклади й педагогічні процеси аналізувалися з соціологічної точки зору.

Потім І. Парсонс запропонував дослідити освіту як інструмент соціалізації, розглянути елементи системи освіти, навчальні заклади як соціальні системи. У рамках цього підходу вивчаються школи, класи, неформальні групи, соціально-психологічний клімат, групові процеси, джерела конфліктів, стиль викладання (У. Гордон, Дж. Гетцельс, Дж. Колеман).

У 70-ті-80-ті роки аналізується вплив соціального стану студентів на успіхи в освіті й можливості отримання вищої освіти. Н. Гросс та Р. Коллінс вивчають зв'язок освіти з соціальною стратифікацією, П. Бурдьє і М. Ханнан – з економічними і політичними процесами.

У наш час у соціології освіти виділяють *два взаємопов'язаних напрямки: внутрішньо-і зовнішньоінституціональний*.

Перший розглядає соціальні аспекти діяльності працівників освіти, педагогічних і учнівських колективів, проблеми планування й управління, взаємини викладачів і учнів, закономірності соціалізації особистості в навчальному процесі, фаховий статус учителів і викладачів.

Другий досліджує соціальні аспекти взаємодії освіти та інших інститутів суспільства – виробництва, науки, культури, політики.

2. Система освіти і суспільство. Соціальні функції освіти

Система освіти – один із найбільш ефективних соціальних інститутів, що активно впливають на процеси функціонування і розвитку суспільно-економічної формації, усередині якої поданий соціальний інститут створюється і вдосконалюється в інтересах пануючих класів.

Система освіти може розглядатися у якості складової частини надбудови суспільства. Однак, тільки таке трактування було б неповним.

Система освіти, безпосередньо взаємодіючи з соціальною структурою суспільства, сукупністю його виробничих відносин, у той же час впливає опосередковано на продуктивні сили, а також відображає зміни в їх рівні й структурі. Крім того, система освіти має деяку відносну самостійність як від базисних, так і від надбудовних відносин і здатна впливати на ті й інші власною активною дією.

Соціальні функції освіти спрямовані на збереження суспільства як системи. Зупинимося на характеристиці цих функцій:

1. *Система освіти пов'язана з економічною підсистемою і виконує економічну або народногосподарську функцію*, суть якої полягає у підготовці суспільства до трудової діяльності.

Ця функція пов'язана з розвитком продуктивних сил суспільства, із виконанням виробничо-технічних вимог, маються на увазі вимоги до освіти людини як виконавця трудових функцій, виконання яких неможливе без певної суми знань і умінь.

2. *Система освіти пов'язана з соціальною структурою суспільства й виконує тут дві функції: відтворення класів, соціальних груп і соціальних переміщень у суспільстві (функцію інгергенерацийної, міжгенераційної*

мобільності). Оскільки середня освіта стає більш загальною, то вона вже менше визначає конкретні шляхи подальших соціальних змін. Саме сьогодні вища освіта визначає соціальний статус людини.

3. Система освіти пов'язана з політичною системою суспільства й виконує функцію громадянського виховання. Іноді цю функцію називають адаптивною. Саме в існуючу політичну систему повинні «вписуватися» «громадянсько-виховані» особистості, приймаючи її плюралізм і здійснюючи соціальні переміщення в рамках даної системи. Держава через систему освіти формує певний тип особистості, орієнтуючи її на засвоєння соціальних норм, правил, установлень.

4. Система освіти пов'язана з духовною системою суспільства, і в цьому аспекті виконує ряд життєво важливих функцій: накопичення й освоєння загальних і спеціальних знань, умінь, навичок; збереження і розподілення цінностей культури; соціалізація особистості та її виховання.

3. Основні концептуальні підходи до аналізу освіти

1. Структурний функціоналізм (Е. Дюркгайм, Т. Парсонс, Р. Мертон).

Освіта сприяє стабільності суспільства, тому що її основна функція – передавати цінності пануючої культури наступним поколінням. Освіта є фільтруючим механізмом, який сприяє поділу людей у суспільстві згідно з їхніми здібностями і створює рівні можливості щодо мобільності.

2. Теорія людського капіталу (Хелен Андерсон). Освіта не є продуктом негайної віддачі. Освіта – це капіталовкладення у майбутнє людини.

3. Конфліктологічна концепція.

1) Марксистська теорія (Баулес, Гінтіс). Дана теорія оцінює освіту як таку систему, яка існує для відтворення робочої сили (навчання, виховання висококваліфікованих робітників). Проводили аналогію між освітою і суспільством в цілому, зокрема виробничою сферою.

№	Освіта	Суспільство
1	Ієрархія між учнями і вчителями	Ієрархічний розподіл праці на виробництві (зароджується в школі, інституті)
2	Відсутність контролю над освітою з боку учнів	Відсутність контролю за адміністрацією з боку виробничого колективу
3	Конкуренція між учнями	Конкуренція між робітниками за заробітну платню

2) Концепція Іліча.

Школа – це така організація, яка вчить дітей «знати своє місце і тихо на ньому сидіти». Основні поняття концепції: «пасивне споживання» (матеріал засвоюється пасивно, шляхом заучування, немає активності учнів); прихований навчальний план.

3) Теорія мовних кодів (Бернстайн). Основні поняття теорії: обмежений мовний код; вдосконалений мовний код. Вислів Бернстайна: «Діти з різних соціальних середовищ ще в ранньому віці виробляють різні розмовні форми, які в подальшому в процесі навчання впливають на їх шкільні успіхи».

4. Світова криза освіти та її прояви в Україні. Шляхи вдосконалення системи освіти в Україні

В середині 19 ст. була заснована наукова організація «Римський клуб». Засновник – Печчеї. Вперше заговорили про кризу освіти. **Ознаки світової кризи освіти:** відставання культури від освіти. Між освітою і культурою існує розрив; відставання освіти від науки; послаблення впливу освіти на соціалізацію молоді.

Шляхи подолання кризи в освіті:

- 1) демократизація навчання і виховання і дійсна реалізація прав особистості;
- 2) структурна реформація освіти: демонополізація і роздержавлення монопольних систем освіти і формування альтернативного позабюджетного сектору;
- 3) змістовне оновлення освіти через гуманізацію і гуманітаризацію;
- 4) використання провідних навчальних технологій, які розвивають саморефлексію і мотивують подальше самостійне навчання;
- 5) інтеграція і глобалізація освіти як на національному, так і на світовому рівнях;
- 6) втілення принципу безперервності освіти;
- 7) превентивна освіта.

В Україні створена Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 роки, в якій розкриваються особливості кризи освіти в Україні та шляхи її подолання. Цю концепцію розробила Стратегічна дорадча група «Освіта» (СДГ «Освіта»), створена в рамках спільного проекту Міжнародного фонду «Відродження» та БФ «Інститут розвитку освіти» в липні 2014 року для надання консультативної й експертної підтримки Міністерству освіти і науки в розробці Дорожньої карти освітньої реформи. Подібні групи працюють в інших міністерствах. Згідно з Концепцією, українська освіта – один із найбільших секторів суспільства, у якому працюють і здобувають освіту близько 9 млн осіб. Україна успадкувала від СРСР потужну розгалужену освітню систему з передовою на той час інфраструктурою. За роки незалежності фактично відбувалося екстенсивне використання матеріально-технічних, кадрових і організаційних ресурсів попередньої системи та пристосування їх до потреб незалежної держави.

Кількість дошкільних навчальних закладів у 1991-2013 роках скоротилася з 24,5 тис. до 16,7 тис. Відсоток охоплення дітей цієї формою освіти знижувався протягом усіх років незалежності і лише у 2012-му досяг рівня 1991 року (57 %), а у 2013-му, за попередніми даними, сягнув 62 %. Кількість закладів загальної середньої освіти за той самий період скоротилася з 21,8 тис. до 19,3 тис., кількість учнів у них – з 7,132 млн. до 4,204 млн. Так само за цей період зменшилася кількість учителів – з 537 тис. до 508 тис. Подібні тенденції спостерігалися у сфері професійно-технічної освіти: з 1991-го до 2013 року кількість закладів скоротилася з 1251 до 968, а кількість учнів – з 648,4 тис. до 391,2 тис. Кількісне зростання відбувалося лише в галузі вищої освіти: за той самий період кількість вищів III-IV рівнів акредитації зросла від 149 до 325, а кількість студентів, які здобувають вищу освіту у ЗВО I-IV рівнів акредитації, –

з 1,6154 млн. до 2,0527 млн.

Особливості української ситуації в освіті: бюрократизація освітянської системи; залишковий принцип фінансування; соціальний та етичний розрив між викладацьким корпусом та учнями, студентами; зниження соціального престижу освіченості.

Протягом усього періоду існування незалежної України в освітньому секторі країни накопичувалися численні проблеми системного характеру. Серед них:

- ставлення владних структур до освітнього сектору як до другорядного порівняно з економікою, «витратної», а не інвестиційної, частини державного бюджету;
- занепад матеріально-технічної бази, старіння педагогічних кадрів, недостатній приплив молодих спеціалістів;
- низька заробітна плата, зниження соціального статусу працівників освіти;
- неефективна, надмірно централізована, застаріла система управління і фінансування;
- зростання нерівності в доступі до якісної освіти;
- некодифікованість і недосконалість освітнього законодавства;
- надмірна комерціалізація освітніх послуг, корупція і «дипломна хвороба»;
- зниження якості освіти та падіння рівня знань і вмінь учнів, моральне старіння методів і методик навчання;
- повільне і безсистемне оновлення змісту освіти;
- зниження якості педагогічних кадрів і криза педагогічної освіти, професійна деградація частини учительських кадрів;
- брак ефективної системи моніторингу і контролю якості освіти;
- зниження якості навчальної літератури та критичний брак передових технологій в освітньому секторі.

Протягом останніх двох десятиліть сформувалися три основні моделі відповіді освітньої системи на дедалі більші життєві виклики.

Перша: творення нових форм організації освітньої діяльності, ґрунтованих на прогнозуванні і швидкому реагуванні на виклики. Ця модель найпоширеніша на найнижчих щаблях освітньої ієрархії: у школах, вишах, інших інституціях, які займаються навчально-виховною діяльністю.

Друга: трансформація наявних інституцій, організаційних і освітніх практик відповідно до мінливих умов, технічне пристосування до нових умов існування й діяльності. Ця модель застосовується на всіх щаблях освітньої системи – від школи до Міністерства освіти і науки. Зазвичай ця модель передбачає дію навздогін: вона не передбачає прогнозу і моделювання проблеми, а є спонтанною реакцією на появу цієї проблеми.

Третя модель: імітація змін, теж наявна на всіх рівнях освітньої системи, але у зворотній пропорції: більше на вищих щаблях, менше – на рівні освітньої інституції, яка має безпосередній контакт зі споживачем освітніх послуг. Прикладом першої моделі можна вважати впровадження інноваційних методик навчання, творення освітніх інституцій нового зразка, запровадження

зовнішнього незалежного оцінювання, підготовка й ухвалення «галузевих» освітніх законів.

Прикладом другої моделі можна вважати запровадження 12-бальної системи оцінювання знань учнів, 12-річної базової середньої освіти, спроби впровадження університетської автономії, спроби змін у системі навчального книговидання, розробку і впровадження стандартів базової середньої освіти.

Найяскравіший приклад імітації змін – Національна доктрина розвитку освіти, запровадження принципів Болонського процесу.

Досвід розвитку освітньої системи України після 1991 року свідчить, що на цей момент на системному рівні переважають друга і третя моделі змін. Для забезпечення функціонування освіти як основи сталого розвитку країни, виходу її на рівень найбільш розвинених постіндустріальних країн світу треба забезпечити перевагу першої і другої моделей змін.

Сьогодні в Україні скоротився обсяг будування закладів освіти. Дітям не вистачає найнеобхіднішого – зошитів, олівців, щоденників. Дуже погані справи з навчальною літературою.

У сільських школах не вистачає вчителів. Престиж вчителя, викладача впав, продовжується «відплив мізків» за кордон, тих самих мізків, створених старою системою – лікарів світового рівня, інженерів, вчених, дослідників. Астрономічну суму складає борг держави сфері освіти.

Освіта фінансується за залишковим принципом. Увесь світ давно зрозумів, що найвигідніший вклад – це вклад у людину, у її знання. Економічно вже давно доказано: існує пряма залежність між вкладом в освіту й ростом продуктивності праці.

Соціологічні дослідження виявили також певні протиріччя між потребами суспільства і якістю підготовки фахівця, слабкі місця на стику вищої школи з виробництвом. Були розкриті порушення безперервності освіти, розриви навчально-виховної і науково Дослідницької діяльності вузів, тривалість адаптації випускників вузів. Джерелом більшості протиріч є недостатній зв'язок вузів із виробництвом. Студенти погано підготовлені до реальної практичної діяльності.

Ефективність діяльності вузів знижували слабкість матеріальної бази, недоліки організаційного забезпечення навчального процесу, низький рівень культури виховного впливу.

Потрібна системна реформа освіти, яка має бути предметом суспільного консенсусу, розуміння того, що освіта – це один з основних важелів цивілізаційного поступу й економічного розвитку.

Реформа освіти в Україні передбачає інноваційні процеси відносно різних сторін, граней функціонування школи. Зокрема планується перехід від уніфікованого державного навчання до різноманітності форм. Уже з'явилися альтернативні ЗВО, коледжі, гімназії. У галузі вищої школи здійснюється перехід до багатоступеневої освіти. На підвищення ефективності вищої школи спрямовано введення акредитації ЗВО, договірна система взаємовідносин зі споживачами, зміни правил прийому в заклади освіти.

Результатом реформи має бути всеосяжна трансформація освітнього

сектора. Освіта мусить перетворитися на систему, здатну до саморегуляції – відповідно до викликів суспільного розвитку, які постійно змінюються. Освіта має перетворитися на ефективний важіль економіки знань, на інноваційне середовище, у якому учні й студенти отримують навички і вміння самостійно оволодівати знанням протягом життя та застосовувати це знання в практичній діяльності. Освіта має продукувати індивідів, здатних забезпечити прискорене економічне зростання і культурний розвиток країни, свідомих, суспільно активних громадян, конкурентоспроможних на європейському і світових ринках праці. Освіта має стати реальною гарантією забезпечення високих соціальних стандартів.

Реалізація цих єдиних для всієї освіти завдань має здійснюватися різними шляхами – через розмаїття освітніх інституцій, форм і методів навчання, запровадження сучасного менеджменту.